

SADRŽAJ

Predgovor (Vladislava Gordić Petković)	
Drugost i samosvojnost:	
Aleksandar Tišma kao putopisac	5
Prvo putovanje	11
Onamo i nazad	40
Meridijani Srednje Evrope	57
Biciklom prema jugu	108
Snimak predela: Berlin	149
Svačija zemlja	178
Prizori Indije	227
America revisited	268

Predgovor

DRUGOST I SAMOSVOJNOST: ALEKSANDAR TIŠMA KAO PUTOPISAC

*Dosta sam tuđ i među svojim, tuđio sam se
dvostruko ovog dvostrukog svojatanja.*

(Iz putopisa *Meridijani Srednje Evrope*,
oktobar–novembar 1961)

Oduvek se o Aleksandru Tišmi govorilo kao o stvaraocu – pripovedaču, pesniku, prevodiocu, uredniku, esejisti, autoru dnevnčkih zapisa – retko ili gotovo nikako kao o književnom junaku. A možda je upravo u fikcijskim potencijalima njegove ličnosti odgovor na tajnu dara posmatranja i beleženja u kom veliki pisac nije oskudevao.

U romanu Lasla Blaškovića *Adamova jabučica* Aleksandar Tišma je junak i akter koga jedna poznanica opisuje škrtim rečima: „Pisao je samo o mrtvima, a ljubavi nigde na vidiku.“ Dakako, u kontekstu ovog romana, koji autofikcijski rekonstruiše lik izuzetnog pisca, Tišma nije samo secirani heroj, i nije tek ime osobe. On je pre *ime prostora*, ime literarne teritorije, teren kontaminiran nedosegnutim snom o uspešnoj emigraciji u slavu, gordost i izolaciju; područje beskompromisne i naoko bezdušne umetničke prakse, ime Puste zemlje književne slave za kojom opsesivno tragaju mnoge biografije i bibliografije.

Opsednut ratom, smrću i mutnim erotskim strastima, Aleksandar Tišma deluje kao sablasna genetska mešavina tri posve različita pisca: Ernesta Hemingveja, Marsela Prusta i Markiza de Sada – njegove izjave da svoja osećanja čuva za pisanje kritičari su ionako radije pripisivali hladnoći karaktera nego poetičkom izboru. No sitničavost, racionalizovano samo-

ljublje i sebičluk koji se učitavaju u portrete ovog pisca razasute po esejistici i prozi samo dokazuju da njegova potraga za esencijom emocije nije uopšte prepoznata: previđa se da esencije ne postoje u životu niti u prirodi, one nastaju u literarnoj laboratoriji, gde se jedino može garantovati slika idealne ljubavi i neprolazne odanosti. Tišmina izjava da svoja osećanja čuva za pisanje ne odaje potrebu za dokazivanjem autentičnosti, nego i suprotno tome, svest da se emocije u književnom delu najlakše falsifikuju kada se opisuju umesto da se evociraju. Tišma se revnosno posvetio literarnom evociranju, svestan da se radi o tegobnoj obavezi, a to evociranje – prostora i utisaka, lica i raspoloženja – jasno ćemo videti u njegovim putničkim reminiscencijama.

Tišma je bio svestan koliko nemoći jezika da opiše zlo, toliko i ljudske ambivalentnosti prema zlu. On je prvi slikao dželate i žrtve koji dele emociju i destrukciju, koji su na sablasno sličan način rastrzani protivrečnim željama. Njegov je stil težak i hladan, grub i tačan, kao ruka silnika koji uvek zna gde se udara da najviše zaboli. Predočavanje emocija u literarnom delu sa ratnom tematikom predstavlja za pisca veće iskušenje, jer je suočenje sa ratom suočenje sa neadekvatnošću jezičkog znaka u predstavljanju zla. Problem zla pisac ipak može rešiti tako što će zlo imenovati područjem nejezika. Međutim, najveće Tišmino iskušenje je nešto drugo: kako u jeziku predstaviti ambivalentnost – emocija, istorije, sudbine?

Prividno daleko od rata i zla, prividno oslobođen ograničenja koje nameće nestalnost jezika, putopis je ipak izazovno žanrovsko mesto ambivalentnosti: kako prepoznati sistem i trajnost mesta koja se samo nakratko posete, kako selektovati utiske, kako lutanje pretvoriti u pravilnost, kako biti presuditelj i arbitar mesta, situacijama, naravima i konceptima koje vidimo kratko, iz jedne perspektive? Kako tog Tišmu, koji je znamen Novog Sada, fukoovski autor-funkcija, premestiti u ulogu putnika-izveštača?

Aleksandar Tišma je radoznao putnik. Iako susret s Parizom doživljava, kako kaže, kao ličnu čežnju i nedoumicu, jedin-

stveno, a u potpunosti hladno, otkrovenje njegovog putovanja zapravo je Švajcarska. Tišmin opis železničke stanice u Valorbu, na granici Švajcarske i Francuske, gde se obreo pošto je prespavao trenutak kada je trebalo da promeni voz, podseća na svojevrstan raj negativne utopije: stanica je prava slika nemesta. „Nemesto“, dimenzija koja nema nikakvu antropološku istoriju već više podseća na palimpsest u koji se kontinuirano upisuju identiteti i relacije – podseća na ono što bi Mišel de Serto nazvao radosnim i tihim iskustvom detinjstva. Nemesto u čistom i jasno definisanom obliku ne postoji, u njemu se pozicije i odnosi stalno iznova prekomponuju. Mark Ože tvrdi da su mesta i nemesta polariteti: ona prva se ne daju nikako izbrisati, ona druga nikad ne bivaju dovršena. Nemesta su kao palimpsesti na kojima se igre odnosa i identiteta uvek iznova upisuju. Kada Tišma piše o „ganutljivom, smešnom, vatrometnom ropcu Mađarske, Srednje Evrope“, govor o nemestu je upravo vezan za prepoznavanje novog identiteta, čije su promene nezaustavljive i neuhvatljive. Nemesto se objašnjava kao prostor koji se ne može prisvojiti, kao prostor koji nema poreklo: upravo su prostori koje Mark Ože definiše kao nemesta, hotelske sobe, aerodromi, čekaonice, auto-putevi, oni prostori sa kojima se putnik-putopisac sreće i koje upoznaje, prostori koje je prinuđen da opiše iako izmiču večnosti i važnosti. To su prostori cirkulisanja i potrošnje, prostori tranzita, ne dotiče ih istorija, izmešteni su iz mreže ljudskih odnosa i oblikovanja identiteta.

Čovek koji se rodi u, kako sam Tišma kaže, pograničnom selu (kao on, u Horgošu) i od granice pamti pucnjeve iz pravca karaula i prepričavanja iz opštinskog zatvora u koji su dovođeni begunci na batinanje, naprosto ne može da prihvati „zvonku prazninu“ čekaonice „visoke kao crkva“, a smatra da bi trebalo napisati studiju o švajcarskim železničkim stanicama, „tim polugama brzog i sigurnog kretanja i tvrđavama profesionalne odgovornosti“. U Švajcarskoj Tišma oseća i vidi „škrtu smišljenost“, u Parizu ga škole misli o tome šta bi bilo da je u taj grad stigao

na samom početku svog sazrevanja, kao gost u Poljskoj u samom dočeku koji mu je priređen vidi „tragove nacionalne skučenosti, ambiciozne preorganizovanosti“, ali ove primedbe, kakve bi obično izneo sitničav i nadmen posetilac, Tišma upotpunjuje pronicljivošću i analitičnošću nekog ko iskreno, sa gotovo hladnom i pribranom samorazumljivošću, želi da upozna novo. Prema Budimpešti, koja mu nije nova, ima ambivalentan odnos: „Ona me je, zelenog, oblikovala, ali mi je, nezadovoljnom, pokazala put u daljinu. Ta daljina je nužno bila projekcija nje, ali ne ona sama.“ Daljine su izazovna tema u putopisu o Americi: „Pitao sam se nije li baš saobraćaj, smisao za njegovo unapređivanje (Ruzvelt je Nju Dil započeo gradnjom cesta), omogućio mobilnost Amerike, njenu gotovo nervoznu potrebu za pokretom, za promenom, koja ju je povezala u ovako razuđen i žilav organizam?“

Osam putopisa pred nama, i u njima izukršteni predeli Amerike i Indije, institucije Poljske, ulice Berlina i Budimpešte, višednevna vožnja biciklom prema jugu kroz mesta od Novog Sada, preko Stepojevca i Lazarevca, Guče, Kraljeva, Vrnjačke Banje, Raške i do krajnjeg odredišta Kosovske Mitrovice, sve ove avanture slažu se u mozaik reminiscencija, u poetičko i stilsko napredovanje prema sazvežđu iskustva. Pred svakim iskustvom pozicioniran kao radoznali stranac, Aleksandar Tišma razlaže drugost sve dok u njoj ne prepozna samosvojnost, originalnost, neponovljivost, i samo takva iskustva čuva.

Da li je Aleksandar Tišma odista pisao samo o smrti, bez ljubavi na vidiku? Kao i svaka *istina fikcije*, i ovaj sud književne junakinje o književnom junaku poseduje samo zavodljivu tačnost, koja je obično kratkog daha. Tišma putopisac upravo je ljubav stavljao u prvi plan, ljubav prema predelima i gradovima, ljubav prema bliskim i dalekim lokalitetima i mentalitetima.

Vladislava Gordić Petković